

Наталія Салтан, Олександр Салтан

●

**«ІСТОРІЯ РУСИ-УКРАЇНИ МАЄ ВІДНОШЕННЯ
ДО МОСКОВСЬКОЇ НЕ БІЛЬШЕ,
НІЖ ІСТОРІЯ АНГЛІЇ ДО ІСТОРІЇ США».
ПРОЕКТИ ПРОГРАМ З РІДНОЇ ІСТОРІЇ
ДЛЯ НАРОДНИХ ШКІЛ ХАРКОВА
НА 1942–1943 НАВЧАЛЬНИЙ РІК**

У статті досліджується процес розробки шкільних навчальних програм з історії України для народних шкіл Харкова часів нацистської окупації. Проаналізовано специфіку тем та методичних настанов, у контексті яких учителі мали інформувати учнів щодо історичної минувшини рідної батьківщини. Виявлено антирадянські та германофільські тенденції, які, у поєднанні з елементами українського патріотизму, мали становити навчально-методичний комплекс засвоєння історичних знань підрос-таючим поколінням, що мало жити на теренах Третього Рейху.

Слід зазначити, що структура тем, зазначених у програмах, є авторським баченням низки тогочасних харківських істориків, важливе місце серед яких належить чернігівцю Василю Дубровському. Саме він, на думку авторів, і став їхнім головним розробником та упорядником.

Автори дійшли висновку, що (незважаючи на декларативний характер) створена Василем Дубровським тогочасна модерна навчальна парадигма з історії України мала сприяти поступовій трансформації світогляду школярів та заклала підвалини нової системи цінностей на тлі видозміни історичної самосвідомості юних українців.

Ключові слова: *Громадський комітет Харкова, історія, навчальна програма, навчальний матеріал, товариство «Просвіта», Харківська міська управа, тематичне планування.*

Сприятливі умови розвитку освіти в мирний час дозволяють здійснити її ґрунтовний моніторинг, повноцінний аудит, а також визначити напрями її реформування. Екстремальні чинники існування освіти у воєнний період, навпаки, вимагають швидких конкретних дій, короткі часові терміни для ухвали головних напрямів її функціонування, а інколи й виживання. У часи Другої світової війни освітня галузь в Україні існувала в доволі складних і специфічних умовах. Незважаючи на почасти декларативний характер кроків з реформування освіти, досвід осіб, які опікувалися нею, важливо вивчати, адже подекуди їхні ідеї, випереджаючи час, ставали яскравим проявом національної самосвідомості та українського патріотизму.

Зауважимо, що процес становлення і розвитку середньої школи і, зокрема, історичної освіти на теренах окупованої України й Харківщини в роки радянсько-німецької війни є доволі привабливою темою, якій у різні роки приділяли увагу такі науковці як В. Гінда¹, А. Скоробогатов², Д. Титаренко³.

1 Гінда В.В. Культура, освіта і спорт під час окупації // Україна в другій світовій війні: погляд з XXI ст.: іст. нариси: у 2 кн. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України; [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.], 2010. Кн. 1. Київ: Наукова думка, 2010. С. 697 – 732.

2 Скоробогатов А.В. Харків у часи німецької окупації 1941–1943 рр. Харків : Прапор, 2004. 376 с.

3 Титаренко Д.М. Доля навчальної літератури під час нацистської окупації України на

Загалом ця тема стала одним з важливих сегментів вивчення окупаційної історії України, зокрема ролі регіональної інтелігенції, лояльної громадськості та колаборантів у відродженні суспільного життя в межах сіл, міст, районів і областей, захоплених німцями в 1941–1942 рр. Серед науковців, які розглядали ці процеси під призмою вивчення націоналістичного руху опору, варто виокремити таких істориків як П. Бабак⁴, М. Коваль⁵.

Доволі знаковим епізодом спроб відродження освітньої галузі та створення нової історичної парадигми в роки радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. стали зусилля харківських учених-гуманітаріїв, переважно доцентів та професорів Харківського університету. Життєдіяльності окремих персоналій, які доклали зусиль у відродженні освіти на Харківщині в 1941–1943 рр., історії функціонування товариства «Просвіта», специфіці культурно-освітнього життя прифронтової зони присвятили свої праці вітчизняні історики: В. Казимір⁶, М. Коваль⁷, Д. Титаренко⁸, Н. Салтан, О. Салтан⁹, Т. Чугуй¹⁰, харківський краєзнавець Р. Рибальченко¹¹.

Джерельну базу даного дослідження становлять деякі документальні матеріали фонду Р-2982 Державного архіву Харківської області (ДАХО)¹². Особливо цінним джерелом є протоколи допитів, арештованих МКДБ харківських колаборантів, оригінали карних справ, які зберігаються у Архіві Харківського обласного управління СБУ (АХОУСБУ)¹³. Серед матеріалів окупаційної преси варто виокремити газету «Нова Україна», яка майже безперервно друкувалася в Харкові з грудня 1941 по серпень 1943 року¹⁴.

Як відомо, життєдіяльність Харкова в 1941–1943 рр. номінально підпорядковувалася Миській управі (далі – ХМУ. – *Авт.*), дії якої контролювались відповідними інституціями Третього Рейху Прифронтової зони окупації. У деяких питаннях німці не були фахівцями, адже погано знали специфіку краю. До окремих сфер життя Харкова їм було байдуже. Цим скористалися місцеві націонал-патріотичні сили й західноукраїнські емісари ОУН та так зване міське самоврядування, яким керував Олексій Крамаренко (1882–1943). А тому не випадково, що для вирішення низки питань (зокрема, у гуманітарній царині. – *Авт.*) окупанти залучали місцевих фахівців, яких історики часто називають колаборантами або більш м'яко – лоялістами. Так міською освітою опікувався відділ ХМУ з однойменною назвою. Його очолював

території зони військової адміністрації // Краєзнавство. 2016. № 3–4. С. 167–174.

4 Бабак П. «Смолоскіп» ОУН на Слобожанщині // Український засів. 1993. № 5. С. 94–103.

5 Коваль М.В. Українська культура та її діячі в політиці нацистських колонізаторів // Український історичний журнал. 1993. №9. С. 13–28. Коваль М.В. «Просвіти» в умовах «нового порядку» (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. 1995. №2. С. 37–42.

6 Казимір В.А. Діяльність В. Дубровського на чолі харківської «Просвіти» (1941–1943) // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. 2011. № 6 (102). С. 96–103.

7 Коваль М.В. Вказані праці.

8 Титаренко Д.М. Доля навчальної літератури під час нацистської окупації України на території зони військової адміністрації // Краєзнавство. 2016. № 3–4. С. 167–174.

9 Салтан О.М. Специфіка організації навчального процесу у народних школах Харкова в період нацистської окупації, 1941–1943 рр. // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. 2018. № 1–2 (139–140). С. 301–311. Салтан Н.М., Салтан О.М. Розробка програм зі всесвітньої історії для народних шкіл Харкова 1941 – 1942 рр. // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. 2018. №5 (143). С. 189–208.

10 Чугуй Т.О. Товариства «Просвіта» на Харківщині в період німецької окупації (1941–1943 роки) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2006. № 715. Сер. Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. Вип. 8. С. 86–93. Чугуй Т.О. Видавнича діяльність товариств «Просвіта» Харківщини впродовж різних етапів їхнього історичного розвитку: порівняльна характеристика // Історична пам'ять. 2010. Вип. 2. С. 41–54.

11 Рибальченко Р.К. Харківська культурна еміграція 1942–1943 років. Харків: Курсор, 2005. 197 с.

12 ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р-2982. Оп. 3. Спр. 42. ДАХО Ф. Р-2892. Оп. 4. Спр. 190.

13 Архів Харківського обласного управління СБУ (АХОУСБУ). Спр. 022954. Спр. 035099.

14 Газета «Нова Україна» // Архів української періодики. URL : <https://libraria.ua/publications/group/306/> (Дата звернення 11.03.2019).

Петро Дрига (1883– ?). Дотичним до справи відбору підручників, придатних до навчання з 5 січня 1942 року, був і Відділ пропаганди ХМУ, керівником якого був Володимир Кривенко¹⁵.

Формально всі фахівці, що займалися цензуруванням та розробкою підручників, проходили ретельну перевірку з боку Персонального відділу ХМУ й рекомендувалися авторитетними особами з обов'язковим затвердженням їх представниками німецького командування.

Однак чи не найвагомішу роль у відродженні та розбудові освітньої й культурної царини в окупованому Харкові зіграв чернігівець, перший голова (з грудня 1941 по лютий 1943 р.) харківської «Просвіти» Василь Дубровський (1897–1966)¹⁶.

Водночас за ініціативи й при безпосередній підтримці «сірого кардинала Харкова» Володимира Доленка (1889–1971) у «Просвіті» було створено історичну секцію, яка частково керувала процесом створення нової школи. До секції входило дев'ять осіб: В. Дубровський, В. М. Державін, проф. А. С. Кадевалов, доцент Б. Г. Львов, доцент О. Я. Кіктєв, доцент А. Г. М'якшин, доцент Г. І. Ющенко, І. Ф. Кравченко, професор Л. Александренко, завдяки чому вона отримала назву освітня «дев'ятка» Дубровського¹⁷. Вищезазначені вчені-гуманітарії були досвідченими фахівцями, а тому гарно знали справу, якою їх було покликано займатися. Слід зазначити, що такий характер роботи не давав авторам великих гононарів та привілеїв, але дозволяв вижити в умовах голоду, що охопив Харків уже наприкінці 1941 р. «За свою авторську працю я не дістав нічого, тільки дозвіл діставати обід – гарячу воду з бичком у ідальні міської управи», – згадував Юрій Шевельов (1908–2002), який став одним з авторів підручника з української граматики для 5–7 кл.¹⁸

Вказані особи взимку 1942 р. розробили серію програм та методичних настанов з предметів історико-філологічного циклу середньої школи. Особливу увагу привертає історія, яку діти мали вивчати починаючи з 4 класу. Відповідно до установленої освітньої традиції курс історії у середній школі передбачав проведення уроків із всесвітньої та рідної історії. Цікаво, що відповідно до наявних резолютивних записів у архівних документах, курс рідної історії (або історії України. – *Авт.*) розробляв особисто Василь Дубровський, принаймні, участь інших осіб автори статті не виявили. Нагадаємо, що Василь Васильович Дубровський був фаховим істориком, архівознавцем, тюркологом, краєзнавцем, знавцем музейної справи, педагогом тощо. У передвоєнні роки він набув неабиякого авторитету в наукових колах Харкова і вважався учнем відомого історика Дмитра Багалія. Тому не дивно, що сама програма з рідної історії та методичні настанови до

**Дубровський
Василь Васильович**

«...засновником і головою «Просвіти» був Василь Васильович Дубровський, історик, орієнталіст і дуже виразно чернігівець. Це першим упадало в око чи, точніше сказати, в ухо – вимова з ненаголошеного о як а: – Не перешкаджайте, – казав він». Він був організатором, упорядником – нечисленних – програм, адміністратором і – ентузіастом». Так, у своїх споминах, характеризував його відомий харківський мовознавець Юрій Шевельов.

15 ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р-2982. Оп. 3. Спр. 42. Арк. 11.

16 Казимір В. А. Діяльність В. Дубровського на чолі харківської «Просвіти» (1941–1943) // Сіверянський літопис. Всеукраїнський науковий журнал. 2011. № 6 (102). С. 96–103.

17 Скоробагатов А. В. Харків у часи німецької окупації 1941–1943 рр. Харків : Прапор, 2004. 376 с. Чугуй Т. О. Товариства «Просвіта» на Харківщині в період німецької окупації (1941–1943 роки) // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. 2006. № 715. Сер. Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. Вип. 8. С. 86–93.

18 Шевельов Ю. (Юрій Шерех). Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. 1. В Україні. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2017. С. 450.

неї вирізняються доволі високим науково-педагогічним стилем розробки¹⁹.

Так, закладаючи підвалини вивчення історії у 3–4 класах, В. Дубровський зазначав, що «головне – це зацікавити дітей рідною старовиною, заронить в їхні серця іскру патріотизму, розвинути в них національне почуття й пошану до діл своїх прабатьків»²⁰. Це мало спонукати учнів до засвоєння базових понять, дат, вчинків тих чи інших історичних осіб. Така спрощена схема викладання пояснюється пропедевтичністю курсу. Метою програми було сформувані у свідомості школярів початкової школи чітку послідовність подій, їх взаємозв'язок та образи національних героїв, що мало збудити цікавість і захоплення історичною минувиною власного народу.

Мінімальна кількість дат для засвоєння від часів хрещення Русі й до другої більшовицької окупації України в 1919 р., на його думку, була достатньою, адже учні, вивчаючи історію, не люблять вчити хронологічну фіксацію подій²¹.

Тематичний план з рідної історії для 3–4 класів передбачав 14-тижневе вивчення цього предмета (28 год. у кожному класі) впродовж навчального року за умови виділення 2 год. на тиждень. Чотири теми виділялося для повторення. Їх учні мали пройти вже на фінальній стадії опанування курсу рідної історії²².

У третьому класі дуже коротко подавався матеріал від появи первісної людини на теренах України й до розквіту Великого князівства Литовського.

У четвертому класі низка тем дублювалася, при цьому найбільше уваги вчитель приділяв періоду Київської Русі та добі козаччини.

Три завершальні теми були присвячені Українській національній революції та рокам більшовицької окупації України 1921–1941 рр.²³

На відміну від початкових класів, у старшій школі, зокрема у 7 кл., попри малу кількість уроків з історії, учитель мав формувати учнів як національно свідомих патріотів рідної землі²⁴.

В якості базових джерел навчальної інформації (на тлі відсутності нових декомунізованих підручників, які так і не було створено. – *Авт.*), В. Дубровський пропонував «Ілюстровану історію України» академіка М. Грушевського, довоєнне видання «Історії України» І. Петренка та «Історію України» І. Крип'якевича²⁵.

Ідеологічні настанови зачіпали мало не кожену тему. Так, пов'язуючи українців з трипільцями, Дубровський, попри слов'янське походження, ототожнював їх з арійцями, вважаючи їх представниками індоєвропейської раси. Це мало імпонувати німцям і дати українцям шанс на виживання в часи окупації.

У своїй програмі Дубровський поєднав доволі популярну в Німеччині нормандську теорію походження Русі з автохтонною слов'янською. Така лояльність до окупаційної влади передбачала дещо алогічне продовження у темах 7–13, де автор наголошував, що Київська Русь – це перша держава українців, які навіть під литовським та польським пануванням зберегли свою національну ідентичність.

Водночас, В. Дубровський ніби повернув історію України спиною до Москви, вважаючи її для українців чужим по духу державним утворенням, вважаючи, що «...історія Русі-України має відношення до московської не більше, ніж історія Англії до США»²⁶. Причому антиросійськість (якій протиставлялася українська самоідентичність. – *Авт.*) «червоною ниткою» пронизує майже всі теми навчальної програми з рідної історії.

Висвітлюючи часи Київської Русі, вчителі мали зосередитися на процесі європеїзації, започаткованої Володимиром Святим та Ярославом Мудрим і яку було перервано монголо-татарським погромом зі Сходу. При цьому Русь, у розумінні В. Дубровського, слід вважати першою українською державою.

19 Див. додатки А; В.

20 ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р-2892. Оп. 4. Спр. 190. Арк. 2.

21 Див. додаток А.

22 Там само. Арк. 3

23 Див. додаток Б.

24 Див. додаток В.

25 ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р-2892. Оп. 4. Спр. 190. Арк. 18.

26 Там само. Арк. 18-19.

Литовсько-польське панування було рекомендовано давати побіжно, зосередившись на причинно-наслідковому зв'язку між польським гнітом та національною боротьбою українського народу проти Речі Посполитої в XVI–XVII ст.

Яскравішою та детальнішою мала стати історія козацьких часів, адже «Козацтво – це вияв народної сили, воно захищало народні інтереси, підтримувало національну культуру», – наголошував В. Дубровський²⁷.

При висвітленні національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького вчителю рекомендувалося пояснити учням, що Переяславська унія з Московією – це оборонний союз проти Польщі та Туреччини, спалюючи умови якого, російські царі поступово обернули козаків на своїх підданих.

Доба Руїни (Теми 24–25. – **Авт.**) подана як часи «... боротьби за незалежність у другій половині XVII ст.»²⁸.

Теми 27–30 передбачали аналіз діяльності трьох (на думку упорядника програми) полум'яних борців за волю України: Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Павла Полуботка. При цьому Полтавська битва, що відбулася 27 червня 1709 р., була названа національною воєнною катастрофою, яка спричинила повільне скасування автономії України²⁹.

Дубровський підкреслював, що «Гетьманство Данила Апостола та Розумовського – це спроба легального захисту своєї автономії, а Гайдамаччина та Коліївщина – революційної боротьби народу в тому напрямі»³⁰.

ДОВІДКА

Як бачимо, Дубровський перебільшував значення Коліївщини. Адже наймасштабніше гайдамацьке повстання, що розгорнулося в 1768 році на теренах Правобережної України, носило яскраво виражений антифеодальний і антипольський характер. Не можна заперечувати той факт, що спалах соціальної активності на Поділлі був частково інспірований Російською імперією, яка в цей час активно намагалася поділити Річ Посполиту. Станом на 1768 рік Гетьманщина вже не існувало, а гайдамаки, очолювані М. Залізняком та І. Гонтою, так і не отримали широкої підтримки з боку Запорозької Січі, що в той час була майже на 100% лояльною до Росії. І хоча Коліївщина стала приводом до чергової російсько-турецької війни 1768–1774 рр., придушенням гайдамацької активності в краї займалася не польська, а російська армія. Отже, події Коліївщини є одним з прикладів гібридної війни, складним геополітичним клубком, розплутавши який виграли усі, окрім українців.

За задумом автора програми, антимосковські настрої вчитель на уроці мав демонструвати, виконуючи настанову програми, де: «Російський Імперський уряд – негативний чинник в житті українського народу, бо покріпачив на російський взірєць, знищив своєрідні українські первинні інституції та притиснув українську освіту та культуру»³¹. Саме це (на думку В. Дубровського. – **Авт.**) і стало причиною духовного занепаду України на початку XIX ст.

Натомість, у 7 класі чи не головною рисою XIX – початку XX ст. Дубровський вважав «національно-визвольчий і культурний рух», на вивчення якого відводилися 3 теми. Попри духовний занепад (як зазначено в темах 31–33) та репресії царату, український народ під орудою нової прогресивної європейської вітчизняної інтелігенції розгорнув активний національно-визвольний рух. Цей рух базувався на національній ідеї, яка стала основою Української національної революції 1917–1921 рр.³²

Примітно, що інтерпретацію останніх тем В. Дубровський відносив до авторитету М. Грушевського та спогадів самого вчителя, який мав пояснити учням, що відбувалося насправді й чому стало можливим страшенне нещастя – окупація більшовиками України. При цьому свою розповідь шкільний лектор мав завершити ухвалою III універсалу.

27 Там само. Арк. 19.

28 ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р-2892. Оп. 4. Спр. 190. Арк. 18 зв.

29 ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р-2892. Оп. 4. Спр. 190. Арк. 42.

30 Там само. Арк. 18 зв.

31 Там само. Арк. 18 зв.

32 Там само. Арк. 19.

ДОВІДКА

Вочевидь, на початок німецької окупації більшість українських істориків Наддніпрянщини ще не мали сталої уяви про події національної революції 1917–1921 рр. Навіть попри те, що більшість з них були якщо не учасниками то, принаймні, свідомими очевидцями тих подій. На відміну від старого «міхновця» та активного громадського діяча 1917–1921 рр. Володимира Доленка, вчений-історик В. Дубровський був лише спостерігачем. Тому текст навчальної програми вирізняється певним ступенем абстрактності, незрозумілою для вчителя, а тим більше для учнів.

У навчальній програмі з рідної історії, розробленій В. Дубровським, практично відсутня початкова фаза радянського періоду. Як бачимо, тематична частина курсу VII класу спливає 7 (20) листопада 1917 р. – час ухвалення III універсалу, а хронологічна – 1941 роком – часом звільнення України від московсько-більшовицького ярма. Причому, у низці статей газети «Нова Україна» радянсько-німецька війна 1941–1945 рр. позиціонувалася як «визвольна війна Німецької армії проти жидо-більшевизму»³³.

Розробляючи теми з рідної історії, з незрозумілих причин Дубровський опустив добу Гетьманату П. Скоропадського, період Директорії та історію ЗУНР. Зосередивши увагу на першій радянській окупації рідної землі у 1918 році, Василь Васильович чомусь забув про другу й третю хвилю більшовицького нашестя на Україну. При цьому, двадцятилітній період буття українського народу, який пережив воєнний комунізм, колективізацію, два голодомори, репресії, антицерковну політику тощо, просто «випадає» з шкільного тематичного компоненту.

Серед переліку літератури, рекомендованої для вчителів та учнів, Дубровський виокремив апологетів української історичної науки: М. Грушевського, О. Єфименко, Д. Багалія, І. Крип'якевича, І. Огієнка. Таким чином, 80% монографій з історії України були довоєнного видання або ж були допущені окупаційною цензурою як нешкідливі³⁴.

Заслугують на увагу й дати (10 у 3–4 кл. і 58 – у 7-му), які мали запам'ятати учні. Їх підбірка значною мірою характеризує сприйняття та інтерпретацію історичного процесу не тільки дітьми, а й автором-упорядником навчальної програми. Важко сказати, що вплинуло на цей реєстр, але його уважне прочитання дозволяє виявити низку помилок та важливих хронологічних закономірностей, які мали формувати національну свідомість юного покоління³⁵.

Так, відзначаючи роль окремих правителів часів Київської Русі, період їх діяльності, Дубровський прив'язав до часу їх перебування на престолі. У той час як епоха Романа Мстиславовича обмежена 1205 р. – часом трагічної його загибелі в польській засідці під Завихвостом, а роки правління його сина Данила помилково було замінено на роки його життя – 1201–1264 рр.

ДОВІДКА

У реєстрі основних дат, які мали засвоїти учні народних шкіл Харкова, Василь Дубровський назвав Романа Мстиславовича Галицьким. Проте, такого титулу не використовував жоден з літописців ні за життя Романа, ні після його смерті. Фундатор Галицько-Волинської держави Роман Мстиславович (1199–1205) увійшов у історію під титулом «самодержця всія Русі» та «царя Руської землі». Іноді фігурує назва «Роман Великий», але не Галицький.

У свою чергу, син Романа Данило вірно титулований Королем Галицьким. Роки його життя – 1201–1264 і аж ніяк не 1202–1268, що вказано в харківській освітній програмі.

Чомусь не повністю автор хронологічного реєстру подає й повстання Криштофа Косинського та Северина Наливайка, вказавши лише кінцеві дати цих історичних подій – 1593 і 1596 р. замість 1591–1593 (повстання Косинського) і повстання Наливайка 1594–1596 рр. При цьому Берестейська церковна унія (9 жовтня – 15

33 Газета «Нова Україна» // Архів української періодики. URL : <https://libraria.ua/publications/group/306/> (Дата звернення 11.03.2019).

34 Див. додаток І.

35 Див. додатки А; Д.

грудня 1596 р.) зазначена після повстання Наливайка–Лободи, яке фактично було придушене в червні 1596 року.

Кінцеві дати – дати смерті, надруковані в програмі й стосовно гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного (роки життя 1582–1622, гетьманування 1616–1622 рр.) та українського митрополита Петра Могили (1596/1597–1647, 1632–1647 рр.).

Немає точності й серед важливих дат часів козацько-селянських повстань 1620-х – 1630-х років, два з яких: Івана Сулими й Дмитра Гуні Дубровський чомусь записав під однією датою.

Упорядником програми виокремлено Куруківську угоду 1625 р., яку вочевидь Василь Васильович вважав більш важливою аніж «Ординація Війська Запорозького» 1638 р.

ДОВІДКА

Зруйнування фортеці Кодак, здійснене запорозькими козаками на чолі з Іваном Сулимою 11–12 серпня 1635 р., має дворічний розрив з часом козацько-селянського повстання під проводом Павлюка (1637 р.).

Нагадаємо, що в основу «Ординації війська запорозького» (1638) було покладено умови Куруківської угоди 27 жовтня (5 листопада) 1625 р., яка, хоч і була визнана Сеймом, однак сприяла втихомиренню козацтва лише на 5 років. У той час як «Ординація» фактично підпорядковувала реєстрових козаків польській короні за умови надання формально більшого числа прав та привілеїв. І якщо невдоволення умовами Куруківської угоди призвело до козацько-селянського повстання 1630 р. під керівництвом Тараса Федоровича (Трясила), то груднева «Ординація» 1638 р. стала однією з причин національно-визвольної війни 1648–1657 рр. під проводом Б. Хмельницького.

Побіжне висвітлення подій національно-визвольної війни за існуючою радянською традицією Дубровський пропонував завершити розглядом Переяславської присяги 1654 р., а не умов і наслідків «березневих статей». Саме вони стали писаною формою україно-московського договору, укладеного між царем та гетьманом. Далі йдуть Гадяцька унія, гетьманування І. Виговського, друге гетьманування Ю. Хмельницького та інших гетьманів XVII–XVIII ст. Причому, термін гетьманування Павла Тетері помилково було подовжено на три роки³⁶.

ДОВІДКА

Нині в українських школах у 8-му класі учні традиційно аналізують і порівнюють «Березневі статті» Б. Хмельницького і Гадяцький договір І. Виговського, які по-суті є дзеркальним відображенням східного й західного вектору гетьманської політики на завершальному етапі національно-визвольної війни та початку Руїни (1657–1687).

Унікаючи таких подій як Віленське перемир'я (24 жовтня 1656 р.) та укладення україно-шведського (Корсунського) договору від 24 жовтня 1657 р., завдяки В. Дубровському учні харківських шкіл часів окупації навряд чи зрозуміли б взаємозв'язок між Переяславською присягою й україно-польською (Гадяцькою) політико-дипломатичною унією від 16 вересня 1658 р.

Вочевидь, автор хронологічного реєстру дат Андрусівське перемир'я (30 січня 1667 р.), Бахчисарайський (13 (23) січня 1681 р.) та Вічний мир (6 травня 1686 р.) вважав другорядними подіями, про які вчитель мав згадати в контексті розгляду одного з гетьманувань очільників козацької держави.

Незрозумілим залишається й те, про що мав розказати шкільний історик, подаючи 1724 рік як рік смерті Павла Полуботка (1660–1724), якого, мабуть, було закатовано в Петропавлівській фортеці з причини неузгодженої з московським царем передачі багатотисячних скарбів одному з британських банків Ост-Індської компанії.

Звертає на себе увагу дата № 45 «Скасування автономії України» із зазначенням 1782 року³⁷. Імовірно, що тут прослідковується дореволюційна історична традиція вважати не 10 листопада 1764 р. – момент зречення булави К. Розумовським з лікві-

36 ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р-2892. Оп. 4. Спр. 190. Арк. 43.

37 ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р-2892. Оп. 4. Спр. 190. Арк. 43.

дацією гетьманської влади, а декларування нового адміністративного поділу Північного Лівобережжя, ініційованого указом Катерини II від 16–18 вересня 1781 р. Такі кроки, як відомо, призвели до ліквідації полково-сотенного управління Гетьманщини та створення Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв, які стали територіальною частиною Російської імперії. При цьому Дубровський випустив факт існування та активної антиукраїнської діяльності Другої Малоросійської колегії 1764–1786 рр., яка де-факто замінила собою майже весь козацький лад в Україні.

Під номером 52 та 53 зазначені дати «Заснування Українського Наукового Товариства» (11 травня 1907 р.) та «Організація Загальної Української Ради» (5 травня 1915 р.)³⁸.

Якщо пріоритетність другої події не викликає заперечень (адже ЗУР, яка прийшла на зміну своєї попередниці Головної української ради (ГУР), висунула ідею соборності та автономії українських земель, що входили до складу Австро-Угорщини. – *Авт.*), то друга видається дещо другорядною. Не перебільшуючи й не заперечуючи внесок Українського Наукового Товариства в розвиток вітчизняної науки на початку ХХ ст. в Наддніпрянській Україні, хотілося б відзначити існування не менш важливих у ті часи загальноукраїнських організацій, таких як громади, «Просвіти», політичні партії тощо. Українське наукове товариство (за щедрої фінансової підтримки Василя Симиренка (1835 – 1915) займалося винятково науковими проблемами, залишаючись байдужим до питань суспільно-політичного життя тих часів.

У робочій програмі з рідної історії В. Дубровський приділив увагу й знаменитим універсалам Центральної Ради. У хронологічному списку подій автор запропонував учням вивчити три з чотирьох, причому датою оголошення Української Національної Республіки записано чомусь 10 листопада 1917 р.³⁹.

ДОВІДКА

Ігнорування Другого універсалу, ухваленого 3 (17) липня 1917 року, пояснюється його непопулярністю в середовищі свідомої української інтелігенції, яка мала відношення до подій національної революції 1917–1921 рр. Адже «компромісний» формат домовленості між Центральною Радою та Тимчасовим урядом у липні 1917 р. націонал-патріоти на чолі з Миколою Міхновським (1873–1924) розцінили як зраду, а поміркованіші есефи (після отримання 4 серпня 1917 р. «Тимчасової інструкції Генеральному Секретаріатові Тимчасового уряду на Україні». – *Авт.*) як відвертий обман. Загальновідомо, що де-юре Другий універсал гальмував процес українського державотворення й був кроком назад у порівнянні з Першим.

Чому у хронологічному реєстрі В. Дубровського замість «Українська Народна», надруковано «Українська Національна Республіка» із зазначенням помилкової дати цієї події – незрозуміло. Насправді, утворення Української Народної Республіки (УНР) було проголошено Третім універсалам, ухваленим 7 (20), а не 10 (23) листопада 1917 року, як зазначено у програмі.

Важко сказати, що змусило В. Дубровського внести 1919 рік у якості остаточної дати окупації більшовиками України, а 1941 рік – як час її остаточного визволення від більшовицького ярма. Дійсно, друга більшовицька окупація України, що сталася в 1919 році, була масштабнішою за попередню. Але, незважаючи на розмах комуністичної інвазії, Червоній Армії так і не вдалося встановити повний контроль над етнічними українськими землями. Була ще Радянсько-польська війна (25 квітня 1920 – 18 березня 1921), витіснення «білої» армії Петра Врангеля з Криму (7–17 листопада 1920 р.), остаточний розгром 28 серпня 1921 р. армії Нестора Махна, придушення численних селянських повстань. Як відомо, українці чинили антибільшовицький спротив аж до листопада 1921 року (Другий зимовий похід армії УНР 4–29 листопада 1921. – *Авт.*). Тому не випадково, що НЕП в Україні розпочався не в 1921, а в 1922 році.

Слід висловити зауваження й до німецького «визволення» України в 1941 році. Як відомо, завершення окупації території України армією Німеччини та її союзників

38 Там само. Арк. 43.

39 ДАХО (Державний архів Харківської області). Ф. Р-2892. Оп. 4. Спр. 190. Арк. 43.

сталося 22 липня 1942 року. До цього періоду Південно-Західний фронт ще контролював частину Харківщини в районі Барвінківського виступу та північну частину Донеччини й Луганщини. Лише в ході поразки Червоної армії в результаті другої битви за Харків (12–29 травня 1942 р.) почався стрімкий наступ Вермахту в напрямку Дону та Кавказу. Це прискорило початок Сталінградської битви (17 липня 1942 – 2 лютого 1943 р.) і призвело до повної окупації території України німецько-нацистськими військами, яка тривала рівно тринадцять місяців.

Якщо взяти до уваги захоплення німецькою армією всіх етнічних українських територій (зокрема Дону та Кубані. – *Авт.*), то цей процес відбувся ще пізніше. Звичайно, не зовсім коректно оцінювати позиції науковців минулого з точки зору усталених історичних концепцій сучасності, але, як покаже час, помилки істориків дуже дорого коштують для нації та країни, в якій вона живе.

Таким чином, розробляючи проект програми з рідної історії для народних шкіл Харкова, Василь Дубровський намагався вирішити доволі складне завдання. Його суть полягала в докладанні надзусиль зі створення фактично нової, на той час ще не усталеної, історичної парадигми з правдивої синхронізації української минувшини.

Для харківських школярів дещо по-новому мала зазвучати давня історія України. Було абсолютно видозмінено козацькі часи, імперський період та роки національної революції 1917–1921 рр. У той же час Василь Васильович разом зі своїми колегами-істориками проходив тест на лояльне ставлення до нових хазяїв України. Тому не дивно, що в методичних рекомендаціях, назвах тем та переліку дат концепт української національної ідеї виглядає досить стримано. При цьому, Дубровський вдало використав історичний антагонізм між Україною та Росією, вважаючи СРСР продовжувачем антиукраїнської політики. Логічним закріпленням такої історичної парадигми мала стати антропологічна арійськість українців та історична спорідненість з Великою Німеччиною, яка, визволивши її від більшовицького іга, нині культивує процеси європеїзації. Імовірно, що така гнучка кон'юнктура позиція мала імпонувати німецьким цензорам, які мали остаточно затвердити цей освітній проект. Саме німці, як ніхто інший, розуміли, що таке національний дух та національна ідея, адже пройшли довгий шлях від бездержав'я до державотворення.

Численні помилки, хронологічні розриви, наявні порушення причинно-наслідкового зв'язку подій, що мали місце в навчальній програмі, були свідченням відсутності сталої концепції української історичної науки, спричиненої інформаційним вакуумом, викривленням подій минулого, обмеженням використання в УРСР праць дореволюційних істориків тощо. Тому, як наслідок (незважаючи на «українську Русь» та «національно-визвольну боротьбу»), замість «антибуржуазної», Дубровський усе ж знаходився в полоні низки історичних стереотипів. Це далось взнаки з хронологією повстання Б. Хмельницького, Переяславської угоди, доволі фрагментарний огляд 20-літньої більшовизації України, малої кількості тем та дат, присвячених історичним подіям у Західній Україні.

На нашу думку, програма з рідної історії, укладена Дубровським, – це позиція історика-наддніпрянца, науковця-державника, історичне кредо якого сформувався на зламі XIX–XX ст., пройшовши крізь призму дореволюційного сприйняття розвитку подій української минувшини у значно дерусифікованому стилі. Складно сказати, чи радився Василь Васильович з кимось зі своїх харківських колег чи ні, але стрижневі чинники навчальної програми виступають у ролі своєрідного історичного «скелету», «м'язами» якого стали методичні рекомендації подачі інформації школярам на уроках. Цікаво, що Василь Дубровський узимку 1943 року стане ініціатором розробки програм для харківських вишів і, зокрема, з історії України. Про це слідчому МКДБ свідчив на допиті директор Харківського архіву часів окупації Овсій Одрин (1913–1944), який також, судячи з показів, був дотичним до планування шкільних програм з історії України⁴⁰.

Підбиваючи підсумки, слід підкреслити, що, попри об'єктивні труднощі, пов'язані із запровадженням нової програми з історії України в народних школах Харкова,

40 АХОУСБУ (Архів Харківського обласного управління СБУ). Спр. 022954.

Василію Дубровському вдалося створити основу для модерного навчально-методичного концепту, який відповідав тогочасним умовам шкільного життя. Відмінна від радянської, окупаційна історична парадигма (створена вітчизняними націонал-патріотами. – *Авт.*) була покликана формувати класичну національну українську свідомість, що базувалася на правдивому відображенні подій історії власного народу.

Незважаючи на граматичні помилки, певні недоліки тематичного планування та хронологічної послідовності головних подій вітчизняної історії, Дубровський був одним з тих, хто заклав підвалини декомунізованого та антиросійського сприйняття української минувшини, що сміливо можна віднести до визначних навчально-методичних надбань шкільної історичної науки першої половини ХХ ст.

Додаток А

ПОЯСНЮЮЧА ЗАПИСКА по КУРСУ РІДНОЇ ІСТОРІЇ У 3 – 4 КЛАСАХ на 1942 р.

Курс рідної історії у 3–4 класах не є систематичним курсом, а лише пропедевтичним і, зважаючи на вік дітей, складається з окремих історичних епізодів. Тому викладач в жодному разі не повинен гнатися за повнотою викладу, ні за прагматичною зв'язаністю окремих тем. З другого боку, рівень дитячого розуміння сприйняття вимагає особливого методичного підходу у викладанні самого навчального матеріалу. Не треба припускати жодного соціалогізування. Натомість учням пре подаються розважливі оповідання про минувшину, літописні легенди, популярні біографії, малюнки життя та побуту, елементарні відомості про головні факти. Треба щоб учень перейняв від викладача основні факти історичної традиції у яскравому образному уявленні. Тому не треба цуратися переказів, немудрих оповідань літопису. Друге треба звживати ілюстративних матеріалів /картини, малюнки, портрети, речі мистецтва і різної старовинної культури/. Оскільки уявлення часу в дітей ще мало розвинена (*так у документі. – Авт.*), треба користуватись хронологією дуже обережно і пояснювати для заучування тільки найголовніші дати. Досить буде зрештою того, що діти будуть уявляти послідовність історичних подій в порядку викладу у підручника (*так у документі – Авт.*) та навчання їх учителем. Головне – це зацікавити дітей рідною старовиною, заронити в їхні серця іскру патріотизму, розвинути в них національне почуття й пошану до діл своїх прабатьків. Моральні оцінки і висновки бажані, але в тактовній формі. Цебто у такий спосіб щоб моралізування було логічним і безперечним висновком з засвоєного матеріалу, а не нав'язаною силоміць голою образою. Виклад вчителя повинен бути якнайпростішим і найяснішим. У цілком логічній формі.

Основні дати, що їх мають засвоїти учні 3–4 класів з рідної історії.

- Хрещення Русі – 988 р.
- Татарський погром – 1240 р.
- Повстання Богдана Хмельницького – 1648 р.
- Полтавська баталія – 1709 р.
- Коліїщина – 1768 р.
- Зруйнування Січі – 1775 р.
- Покріпачення України – 1783 р.
- Розкріпачення селян – 1861 р.
- Визволення України від царату – 1917 р.
- Більшовицька окупація України – 1919 р.

ДАХО Р-2892. Оп. 4. Спр. 190. Арк. 1–2. Оригінал. Машинопис.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН З РІДНОЇ ІСТОРІЇ ДЛЯ 3–4 КЛАСІВ на 1941 р.

Розрахунок: 14 тижнів x 2 год. = 28 годин / 24 теми : 4 для повторення/. (Тут і далі товщина шрифту і курсив наш. – Авт.)

3 клас

1. Як ми довідуємося про минуле нашого народу.
2. Первісна людина на Україні.
3. Грецькі колонії та скити на півдні України.
4. Розселення слов'ян по Україні.
5. Побут українських племен.
6. Вірування українських племен.
7. Походи руських дружин.
8. Легенда про заснування Києва і найдавніших князів /Кий, Щек, Хорив; Аскольд і Дір/
9. Найдавніший Новгород /Тюрик, Синеус, Трувор/.
10. Князь Олег.
11. Князь Ігор.
12. Княгиня Свята Ольга.
13. Князь Святослав та його походи.
14. Князь Володимир Святий і хрещення Русі.
15. Князь Ярослав Мудрий і його діяльність.
16. Устрій України за часів Ярослава Мудрого /князь, дружина, суд, віче, людина/.
17. Князь Володимир Мономах.
18. Половецькі набіги.
19. Князь Роман Галицький.
20. Татарський погром.
21. Король Данило Галицький.
22. Давні литовські племена та їх об'єднання.
23. Великий князь Ягайло.
24. Великий князь Вітовт.

4 клас

1. Первісна людина на Україні.
2. Слов'янські племена на Україні.
3. Походи руських дружин та заснування держави у Новгороді та Києві.
4. Князі Олег і Ігор та Свята Ольга.
5. Князь Святослав і його походи.
6. Князь Володимир Святий та хрещення Русі.
7. Князь Ярослав Мудрий і його діяльність.
8. Князь Володимир Мономах і половці.
9. Татарський погром.
10. Князь Роман та король Данило Галицький.
11. Давня Литва і князь Ягайло.
12. Українські казаки *(так у документі. – Авт.)*.
13. Походження та устрій Січі Запорізької.
14. Гетьман Сагайдачний його походи та діяльність.
15. Повстання Сулими, Павлюка Остряниці. //Арк. 3
16. Богдан Хмельницький і перемога його над Польщею.
17. Руїна після Богдана Хмельницького.
18. Гетьман Мазепа. Полтавська баталія.
19. Устрій Гетьманщини у XVII – XVIII ст.
20. Гайдамащина і Коліївщина.
21. Скасування Гетьманства, зруйнування Січі, покріпачення України.

22. Відродження української культури у ХІХ ст. Т. Г. Шевченко.
23. Розкріпачення селян у 1861 р.
24. Революція 1917 і визволення України.
25. Українська Центральна Рада.
26. Україна під більшовицькою окупацією.

ДАХО Р-2892. Оп. 4. Спр. 190. Арк. 3–4. Машинописна копія.

Додаток В

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА ДО ПРОГРАМИ ДЛЯ VII кл. на 1941/42 р.

1. Курс історії України в середній школі в сучасних умовах життя країни має особливо важливе значення, бо він вперше ознайомлює дітей – України з минулим рідного народу, що було у них штучно віднять радянською владою. Тому до викладання цього курсу треба підійти так, щоб діти зрозуміли що їм повертається те насущне потрібне знання, яке належить їм по праву, а не в порядку більшовицької «українізації». Цілком природно, що кожна історична подія, кожне історичне ім'я повинно висвітлюватись в душі національного самоусвідомлення та розвивати в дітях почуття патріотизму та пошану до діл та вірувань наших батьків.

2. Рекомендована, як поки що на кращий та на більш приступний підручник, книга «Ілюстрована історія України» М. Грушевського, оскільки авторитетна з наукового боку та оскільки послідовна в душі української національної свідомості що не доводиться робити до неї будь-яких загальних зауважень. Коли б учні заствоїли (*так у документі.* – **Авт.**) увесь викладений в ній історичний матеріал та дух авторського розуміння історичного розвитку України, то це було б ідеальним поєднанням для середньої школи. Але порівнюючи великий обсяг з наявною кількістю годин для цього курсу /8/, викладач мимоволі примушений дещо скорочувати або зовсім викидати як менш актуальне. Це не буде надто шкідливим, якщо мати на увазі, що у гімназії /6-7-8 кл./ учні знов будуть проходити історію України в широкому викладі, та і те що цей підручник буде покищо (*так у документі.* – **Авт.**) лише у викладена й останньому доведеться давати дітям стислі конспекти своїх лекцій. З інших підручників бажано використати «Історію України» Івана Петренка /Київ, 1941 р./, як таку, що доводить огляд історії України майже до останніх років, а також вживаний у [рівнодіях] Галичини підручник проф. Ів. Крип'якевича. Але ті книжки здобути зараз занадто важко.

3. Тематичні зауваження до окремих тем програму з історії України є наступні:

До теми 1-4. Провідними думками в цьому матеріалі повинно бути твердження про те, що Українці (*так у документі.* – **Авт.**) є населенням України з найдавніших часів /нар. трипільська культура/, що вони належать до індо-європейської раси, цебто до арійців, маючи найближчими по крові та мові інші слав'янські (*так у документі.* – **Авт.**) племена, литовців та германців.

До теми 5-6. Не відкидаючи т. зв. норманської теорії про організаторську роль норманських дружинників, що до шляху до візантії (*Назва держави ромеїв надрукована з малої літери. Так у документі.* – **Авт.**) заїздили на Україну треба відмітити самотність появи у українських племен державного устрою влади місцевих князів, це викликалось потребою самоврядування /суд/ та самозахисту українських племен, а не боротьбою класів, яких тоді існувати не могло. Оповідання про існування найдавніших українських князів повинні бути нескладними і яскравими.

До теми 7-13. Провідною думкою до періоду Київської України-Русі повинно бути усвідомлення, що Київська Русь – перший етап об'єднання українського народу в свою державу, що українських (*так у документі.* – **Авт.**) народ і далі безперервно розвивається, хоч і під владою Литви та Польщі, і що історія Русі-України має відношення до московської

//Арк. 18.

не більше ніж історія Англії до історії США. Прийняття християнства Володимиром Святим треба розглядати як позитивний чинник в духовному розвитку нашого народу, що це піднесло нашу культуру на рівень європейської /Ярослав Мудрий/. Взагалі треба яскраво показати що Київська держава була одною з могутніших і освіченіших держав Європи за тих часів. Тому монголо-татарський погром України був справжньою трагедією нашого народу, знищив його незалежність і підірвав культурне будівництво. Аж ніяк не треба перебільшувати наявність деяких культурних запозичень у татарів.

До теми 14-15. Ці теми – Литовський період України доводиться проходити за браком часу надто поспішно. Але основне – це показати, чому і як Україна опинилась під владою польського панства. Що буде методичним ключем до розуміння причин проти польських війн XVI – XVII ст. та боротьба православ'я проти унії.

До тем 16-21. Історія козаччини до Б. Хмельницького треба викладати на яскравому і різноманітному матеріалі в яскравих описах життя та побуту козаків. Їхніх звичаїв, козацьких походів на Крим, Туреччину, Польщу. Треба якнайменше вживати соціологізування а найбільше живих фактів. Козацтво – це вияв народної сили, воно захищало народні інтереси, підтримувало національну культуру.

До теми 22-23. Держава Б. Хмельницького – другий етап вияву долі українського народу до вільного незалежного існування незалежно від тактичних зигзагів зовнішньої політики вождя Українського народу. Переяславська унія з Москвою – це оборонний союз проти Польщі та Туреччини. Москва [...] пізніше силою та фальшивим тлумаченням цього дипломатичного акту обернула на підданство козаків [...] України.

До теми 27-30. Події другої половини XVII ст. розповідь носить розглядаються як але все-таки обов'язково треба щоб учні засвоїли послідовність хронологічного урядування гетьманів України, їхня орієнтація та основні події цього трагічного періоду другого руйнування України під час боротьби за неї Польщі, Московії та Туреччини. Треба щоб учні чітко уявляли устрій Гетьманщини /адміністративний, територіальний, військовий, судовий/.

До тем 27-30. Іван Мазепа Пилип Орлик та Павло Полуботок, розглядаються як борці за відновлення незалежності України. Полтавська баталія як національна воєнна катастрофа, що спричинила до повільного скасування автономії України. Гетьманство Данила Апостола та Разумовського (*так у документі. – Авт.*) – це спроба легального захисту своєї автономії, а Гайдамаччина та Коліївщина – революційної боротьби народу в тому напрямі. Російський Імперський уряд – негативний чинник в житті українського народу бо покріпачив на російський взірець, знищив своєрідні українські первинні інституції та притиснув українську освіту та культуру. Як наслідок цього – занепад освіти на Україні на початку XIX ст.

//Арк. 18 зв.

До теми 31-33. Для тем щодо українського національно-визвольного руху залишається надто мало часу, але ж треба врахувати, що з певною частиною фактів учні познайомляться в курсі читання з української літератури. Тому викладачу історії треба насамперед розвинути думку, що українська національна ідея не могла вмерти і відродилася при першій можливості і що кара покріпаченого українського народу швидко відгукнулася нації (*так у документі. – Авт.*) нової європейського типу прогресивної інтелігенції. Тому аж ніяк репресії царату не могли знищити укр. визвольний рух, і у 1917 р. кара українського народу відразу організувалися й виявили свою волю до незалежності державного існування.

До теми 34-35. Викладаючи ці теми треба мати на увазі, що автор підручника М. Грушевський, що був тоді головою Укр. Центральної Ради виступав в своєму опису подій 1917 – 1918 рр. вже не тільки як історик, а й як апологет власної політики в цьому державному органі України. Якщо викладач схоче поповнити цей розділ ширшим і різноманітнішим матеріалом щодо укр. руху або дечіх в власних своїх спогадів на ці роки, – це надасть викладачу більшої об'єктивності. Розгін Укр. Цент. Ради і наступна воєнна окупація України більшовиками – страшне нещастя українського народу.

ДАХО Р-2892. Оп. 4. Спр. 190. Арк. 18–19. Машинописна копія.

ПРОГРАМ
з історії України для VII класу на 1943 р.
(«ПРОГРАМ» і «клясу». Так у документі. – **Авт.**)

- Тема 1. Первісна людина на території України. 1 г.
Тема 2. Грецькі колонії та етапові народи на території України 1 г.
Тема 3. Расове походження й розселення слов'янських племен по Україні 1 г.
Тема 4. Громадський устрій. Побут та вірування українських племен 1 г.
Тема 5. Літописні (так у документі. – **Авт.**) оповідання про Русь та походження Української держави
Тема 6. Найдавніші українські князі та їхня діяльність /Олег, Ігор, Ольга, Святослав/ 2 г.
Тема 7. Князь Володимир і прийняття християнства 2 г.
Тема 8. Князювання Ярослава Мудрого 2 г.
Тема 9. Землі-князівства України-Русі у IX – XII ст. 2 г.
Тема 10. Галицько-Волинська держава та князь Роман 1 г.
Тема 11. Татарський погром України 1 г.
Тема 12. Король галицький Данило та його спадкоємці 2 г.
Тема 13. Культурне життя України за XI – XIII ст. /освіта, мистецтво/ 2 г.
Тема 14. Перехід українських земель під владу Литви 1 г.
Тема 15. Унія Польщі з Литвою 1385 р. та наслідки цього для України 2 г. Люблінська (так у документі. – **Авт.**) 1569 р. унія 2 г.
Тема 16. Походження козаччини та перші козацькі походи 2 г.
Тема 17. Початок організації Січі Запорізької (так у документі. – **Авт.**) 2 г.
Тема 18. Національний освітній рух у XVI ст., боротьба з унією та діяльність кн. Василя-Константина (так у документі. – **Авт.**) Острозького 2 г.
Тема 19. Козацькі війни кінця XVI – початку XVII ст.
Тема 20. Діяльність гетьмана Петра Сагайдачного 1 г.
Тема 21. Боротьба козаків проти Польщі і перед Хмельниччиною 1 г.
Тема 22-23. Повстання Богдана Хмельницького та відновлення Української держави 3 г.
Тема 24-25. Україна в боротьбі за незалежність у другій половині XVII ст. 2 г.
Тема 26. Устрій Гетьманщини у другій половині XVII ст. 1 г.
Тема 27. Діяльність гетьмана Івана Мазепи та наслідки поразки його під Полтавою 2 г.
Тема 28. Поступова ліквідація автономії України у XVII ст. (Мабуть малоє на увазі у XVIII ст. Так у документі. – **Авт.**) 1 г.
Тема 29. Гайдамаччина та Коліївщина 1 г.
Тема 30. Українська культура в XVII – XVIII ст. Життя Гр. Сковороди 2 г.
Тема 31. Відновлення українського національного визвольчого і культурного руху у XIX ст. і боротьба українців з пригнобленням від царату /Т. Шевченко та Кирило-Методіївці (Тут і далі «Кирило-Методіївці». Так у документі. – **Авт.**), Київська громада, та Вол. Антонович і Мих. Драгоманов; І. Франко/ 2 г.
Тема 32. Український національно-визвольчий рух на початку XX ст. Життя і діяльність акад. Михайла Грушевського 2 г.
Тема 33. Український національно-визвольчий рух під час першої світової війни 1 г.
Тема 33. (Помилкова нумерація. Так у документі. – **Авт.**) Російська революція 1917 р. і боротьба за автономію України 1 г.
Тема 34. Утворення Української народної республіки 1 г.

Проф. В. Дубровський.

50 г.

Арк. 42. Оригінал. Машинопис.

СПИСОК КНИЖОК.
що рекомендують для вчителів при викладанні історії України
в VII кл.

1. Михайло Грушевський – «Ілюстрована історія України». К. 1918 р.
2. Іван Петренко «Історія України». Київ. 1941 р.
3. «Украинский народ в его прошлом и настоящем» т. 1, 1916 р.
4. М. Грушевський, очерк, «История украинского народа», Спб. 1904.
5. А. Я. Ефименко. «История украинского народа», Спб, 1906, вип. 1-2.
6. О. Єфименко. «Історія українського народу» /, ДВУ, 1922.
7. Д. І. Багалій, «Нарис історії України», т. 1, ДВУ, 1928 р.
8. Іван Огієнко «Українська культура», К. 1918.
9. Д. І. Багалій, «Історія Слободської України», Х. 1918.
10. Іван Крипякевич «Історія України» Львів 1941 р.

ДАХО Р-2892. Оп. 4. Спр. 190. Арк. 44. Оригінал. Машинопис.

ОСНОВНІ ДАТИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, ЩО ЇХ МАЮТЬ ЗАСВОЇТИ УЧНІ.

1. Походи князя Олега на Царьгород – 907 і 911 р.
2. Володимир Святий 980 – 1015 р.
3. Хрещення України 988 р.
4. Ярослав Мудрий 1019 – 1054 рр.
5. Любецькі постанови 1097 р.
6. Володимир Мономах 1113 – 1125 рр.
7. Роман Мстиславович Галицький 1205 р.
8. Битва при Кальці 1223 р.
9. Татарський погром України 1240 р.
10. Король Данило Романович Галицький 1202 – 1268 р.
11. Кревська унія 1385 р.
12. Василь-Кнстантин *(так у документі. – Авт.)* Острозький 1526 – 1608 р.
13. Люблинська унія *(так у документі. – Авт.)* – 1596 р.
14. Повстання Кристофора Косинського 1593 р.
15. Повстання Лободи та Наливайка 1596 р.
16. Церковна унія 1596 р.
17. Гетьман Петро Сагайдачний 1622 р.
18. Відновлення Української церкви 1620 р.
19. Куруківський договір 1625 р.
20. Петро Могила 1647 р.
21. Повстання Сулими і Павлюка 1637 р.
22. Повстання Острянина й Гуні 1637 р.
23. Гетьманування Богдана Хмельницького 1648 – 27.7. 1657 р.
24. Перемога біля Жовтих Вод 6.05. 1648 р.
25. Зборовська угода *(так у документі. – Авт.)* 1649 р.
26. Білоцерківська угода 1651 р.
27. Переяславська угода з Москвою 1654 р.
28. Гадяцька унія 1658 р.
29. Гетьманство Івана Віговського *(так у документі. – Авт.)* 1657 – 1659 рр.
30. Гетьманство Юрася Хмельницького 1659 – 1663 рр.
31. Гетьманство Івана Бруховецького *(так у документі. – Авт.)* 1663 – 1668 рр.
32. Гетьманство Павла Тетері 1663 – 1668 рр.
33. Гетьманство Петра Дорошенка 1665 – 1676 рр.
34. Гетьманство Дем'яна Многогрішного – 1668 – 1672 рр.
35. Гетьманство Івана Самойловича 1672 – 1687 рр.

36. Гетьманство Івана Мазепи 1687 – 1709 рр.
37. Гетьманство Івана Скоропадського 1708 – 1722 рр.
38. Смерть Павла Полуботка 1724 рр.
39. Друга Малоросійська Колегія 1722 – 1727 рр.
40. Гетьманування Данила Апостола 1727 – 1734 рр.
41. Гетьманство Кирила Розумовського 1750 – 1764 рр.
42. Коліївщина 1768 р.
43. Г.С. Сковорода 1722 – 1794 р.
44. Зруйнування Січі 1775 р.
45. Скасування автономії України 1782 р.
46. Покріпачення селян на Україні 1783 р.
47. Т. Шевченко 1814 – 1861 рр.
48. Викриття змови Кирило-Методіївців (*так у документі. – Авт.*) 1847 р.
49. Указ про заборону українського друку 1876 р.
50. Іван Франко 1856 – 1916 р.
51. Мих. Серг. Грушевський 1866 – 1934 р.
52. Заснування Українського Наукового Товариства 1907 р.
53. Організація Загальної Української Ради 1915 р.
54. Проголошення 1-го універсалу Української Центральної Ради – 10.6.1917 р.
55. Оголошення Української Національної Республіки 10.11.1917 р.
56. Оголошення самостійності України 9.1.1918 р.
57. Окупація України більшовиками 1919 р.
58. Звільнення України від московсько-більшевицького ярма 1941 р.

ДАХО Р-2892. Оп. 4. Спр. 190. Арк. 43. Машинопис. Оригінал.

References

1. Arkhiv Kharkivskoho oblasnoho upravlinnia SBU (AKhOUSBU). Spr. 022954. P. 197.
2. AKhOUSBU. Spr. 035099. P. 254.
3. Babak P. (1993), «Smoloskyp» OUN na Slobozhanshchyni, Ukrainskiyi zasiv, Vol. 5, Kharkiv, Ukraina, pp. 94 – 103.
4. Hazeta «Nova Ukraina» (2019) Arkhiv ukrainskoi perrodyky, <https://libraria.ua/publications/group/306/> (accessed 10 March 2019).
5. Hinda V.V. (2010), Kultura, osvita i sport pid chas okupatsii, Ukraina v druhii svitovii viini: pohliad z XXI st. Kn. 1, Kyiv, Ukraina, Naukova dumka, pp. 697 – 732.
6. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (DAKhO) F. R-2982. p. 3 Spr. 42. Harkovskaya gorodskaya uprava. Otdel obrazovaniya. Programmy i uchebnye plany sushchestvovavshih vo vremya nemecko-fashistskoj okkupatsii. Avgust 1942 – dekabr 1942 gg. P. 123.
7. DAKhO F. R-2892. p. 4. Spr. 190. Harkovskaya gorodskaya uprava. Otdel obrazovaniya. Programmy po istorii dlya 3 – 7 kl. nacionalisticheskikh shkol. 1942 g. P. 48.
8. Kazymir V.A. (2011), Diialnist V. Dubrovskoho na choli kharkivskoi «Prosvity» (1941 – 1943), Siverianskyi litopys, Vol. 6 (102), Chernigiv, Ukraina, pp. 96 – 103.
9. Koval M.V. (1993), Ukrainka kultura ta yii diiachy v politytsi natsystrykholonizatoriv, Ukrainskiyi istorychnyi zhurnal, Vol. 9, Kiiv, Ukraina, pp. 13 – 28.
10. Koval M.V. (1995), «Prosvity» v umovakh «novoho poriadku» (1941 – 1944 rr.), Ukrainskiyi istorychnyi zhurnal, Vol. 2, Kiiv, Ukraina, pp. 37 – 42.
11. Rybalchenko R.K. (2005), Kharkivska kulturna emihratsiia 1942 – 1943 rokiv, Kharkiv, Ukraina, Kursor.
12. Skorobahatov A.V. (2004), Kharkiv u chasy nimetskoj okupatsii 1941 – 1943 rr. Kharkiv, Ukraina, Prapor.
13. Tytarenko D.M. (2016), Dolia navchalnoi literatury pid chas natsystrykholonizatsii Ukrainy na terytorii zony viiskovoi administratsii, Kraieznavstvo, Vol. 3–4, Kiiv, Ukraina, pp. 167 – 174.
14. Chuhui T.O. (2006), Tovarystva «Prosvita» na Kharkivshchyni v period nimetskoj okupatsii (1941 – 1943 roky), Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V.N.

Karazina, Vol. 715. Ser. Istoriiia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky, Kiiiv, Ukraina, pp. 86 – 93.

15. Chuhui T.O. (2010), Vydavnycha diialnist tovarystv «Prosvita» Kharkivshchyny vprodovzh riznykh etapiv yikhnoho istorychnoho rozvytku: porivnialna kharakterystyka, Istorychna pamiat. Vol. 2., Kharkiv, Ukraina, pp. 41 – 54.

16. Shevelov Yu. (Iurii Sherekh) (2017), Ya – mene – meni... (i dovkruhy): Spohady. 1. V Ukraini, Kharkiv, Ukraina, Vydavets O. Savchuk.

Салтан Наталія Миколаївна – доцент кафедри гуманітарних наук Харківської державної академії фізичної культури, кандидат історичних наук, доцент (м. Харків, вул. Клочківська, 99).

Nataliia Saltan – associate professor of the department of humanities of the Kharkiv State Academy of Physical Culture, Candidate of historical sciences (Ph.D) associate professor of social sciences (Kharkiv, Klochkivska Street, 99)

Салтан Олександр Миколайович – викладач Державної гімназії-інтернату з посиленою військово-фізичною підготовкою «Кадетський корпус», кандидат історичних наук, доцент (м. Харків, вул. Полтавський шлях, 192).

Olexandr Saltan – a teacher of the State Gymnasium-boarding school with intensive military-physical training «Cadet Corps» Candidate of historical sciences (Ph.D) associate professor of social sciences (Kharkiv, Poltava way Street, 192)

«THE HISTORY OF RUS-UKRAINE RELATES TO MOSCOVY NOTHING MORE THAN THE HISTORY OF ENGLAND TO THE HISTORY OF THE UNITED STATES». PROJECTS OF THE PROGRAMS OF THE NATIVE HISTORY FOR THE FOLK SCHOOLS OF KHARKIV FOR THE 1942–1943 AKADEMIC YEAR

The article explores the process of developing school curricula on the history of Ukraine for the folk schools of Kharkiv, the times of the Nazi occupation. The specificity of topics and methodological recommendations, in the context of which teachers should inform students about the historical past of their homeland, is analyzed.

Anti-Soviet and germanophile tendencies were revealed which, in combination with elements of ukrainian patriotism, constituted the educational and methodical complex of mastering historical knowledge by the growing generation that was to live on the territory of the Third Reich.

It should be noted that the structure of the themes indicated in the programs is the author's vision of a number of Kharkiv historians of that time, an important place among which belongs to Chernihiv citizen Vasil Dubrovsky. It was he, according to the authors, and became their main developer and compiler. Curricula were written in the light of the political and ideological realities of that time.

So, imitating the German yudophobic and anti-communist sentiments, professor V. Dubrovskii accused Jews and Bolsheviks of involvement in the exploitation and destruction of the Ukrainian people in an explanatory note. Therefore, it is not surprising that during the occupation students were given the opportunity to get acquainted with the true heroes of the past of their people. Such a rethinking of their own history was to form national-patriotic qualities of a sense of ethnic dignity eaten by communist ideologues of the 1920s – 1930s.

The authors came to the conclusion that (despite the declarative nature), the then modern educational paradigm for the history of Ukraine, created by Vasul Dubrovskiy, was designed to contribute to the gradual transformation of the world outlook of schoolchildren, laying the foundations of a new value system against the background of a change in the historical self-awareness of young ukrainians.

Key words: Kharkiv's hromadsky committee, history, naval program, naval material, association «Prosvita», Kharkiv Miska Uprava, subject of planning.

Дата подання: 15.03.2019 р.

DOI: 10.5281/zenodo.3253712